

Л.В. УМАНЕЦЬ**(Вінницький коледж будівництва і архітектури
Київського національного університету будівництва і архітектури, м. Вінниця, Україна)*

Міжнародні проекти як інструмент сприяння розвитку територіальних громад

Місцеві ініціативи є найбільш дієвим інструментом забезпечення сталого розвитку, оскільки саме вони максимально наближенні до потреб громади і здатні враховувати усі аспекти індивідуальності, неповторності та особливостей даної території. Однак, місцеві громади часто є фінансово неспроможними покривати потреби за рахунок власних доходів у зв'язку з чим зростає актуальність фінансової підтримки з боку урядових, закордонних та міжнародних організацій. Метою статті є аналіз найбільш поширених в Україні міжнародних проектів, що діють у сфері місцевого розвитку та обґрунтування вагомості її значущості участі міжнародних донорів. Виокремлено напрями діяльності місцевого самоврядування, які можуть бути профінансовані за рахунок коштів іноземних та міжнародних організацій. Наведено основних донорів та сфери міжнародного співробітництва у напрямі підтримки та розвитку місцевого самоврядування. Охарактеризовано 15 проектів з підтримки та розвитку місцевого самоврядування, які втілюються на території України міжнародними донорами. Проаналізовано динаміку та тенденції фінансування місцевих проектів з Державного фонду регіонального розвитку за підтримки Європейського союзу та Швейцарсько-українського проекту DESPRO. Акцентовано увагу на Закарпатській, Львівській та Тернопільській областях, територіальні громади яких реалізують найбільше проектів на умовах співфінансування з Державним фондом регіонального розвитку та його партнерами. Здійснено огляд іноземних та міжнародних організацій, які надають грантову підтримку на забезпечення соціально-економічного розвитку місцевих територій в Україні. Встановлено основні вигоди та недоліки при використанні коштів міжнародних донорів.

Ключові слова: територіальні громади, місцеві бюджети, міжнародні організації, міжнародні проекти, міжнародні донори.

L.V. UMANETS*(Vinnitsa College of Construction and Architecture
of Kyiv National University of Construction and Architecture, Vinnitsa, Ukraine)*

International Projects as a Tool to Promote the Development of Territorial Communities

Local initiatives are the most effective tool for ensuring sustainable development, because they are the closest to the needs of society and are able to take into account all aspects of the individuality, uniqueness and features of the territory. However, territorial communities are often financially insolvent to cover their needs at the expense of their own revenues. In such conditions the financial support from government, foreign and international organizations is very important. The purpose of the article is to analyze the most widespread international projects in Ukraine in the field of local development and to justify the significance of the participation of international donors. Areas of activity of territorial communities were singled out, which can be financed from the funds of foreign and international organizations. The main donors and spheres of international cooperation concerning the support of development of territorial communities were presented. 15 projects on support of territorial communities' development, which are embodied in the territory of Ukraine by international donors, were characterized. The dynamics and tendencies of financing of local projects from the State Regional Development Fund with the support of the European Union and the Swiss-Ukrainian DESPRO project were analyzed. Attention is focused on the Zakarpattia, Lviv and Ternopil regions, whose territorial communities realize more projects on terms of co-financing with the State Fund for Regional Development and its partners. The review of foreign and international organizations providing grant support for the socio-economic development of territorial communities in Ukraine was carried out. The main advantages and disadvantages of using funds from international donors have been established.

Keywords: territorial communities, local budgets, international organizations, international projects, international donors.

* Уманець Людмила Вікторівна, викладач Вінницького коледжу будівництва і архітектури Київського національного університету будівництва і архітектури (м. Вінниця).

Постановка проблеми. Світові глобалізаційні процеси й кризові явища в економічній та політичних сферах України дали поштовх до переорієнтації місцевого самоврядування та територіальної організації влади на засади децентралізації. Світовий досвід доводить, що місцеві ініціативи – це найбільш дієвий інструмент забезпечення сталого розвитку, оскільки саме вони максимально наближені до потреб громади й здатні враховувати усі аспекти індивідуальності, неповторності та особливостей даної території. Відтак, місцеві бюджети покликані забезпечувати сталий розвиток місцевих територій, який слугує надійним підґрунтям ефективного використання потенціалу регіонів та розвитку держави.

Проголошена в Україні реформа децентралізації, що сприяє «мотивації місцевого самоврядування до залучення інвестицій для впровадження систем, що забезпечують функціонування ринків і реалізацію інфраструктурних проєктів, покликана повністю змінити систему управління в державі, фінансові можливості й потенціал регіонів» [5, с. 7]. Розпочате 2014 р. в Україні реформування було підтримано не лише місцевими громадами, а й урядом та міжнародними організаціями. Оновлені підходи до управління та фінансового забезпечення розвитку місцевих територій потребували й донині потребують ґрунтовної організаційно-консультаційної, юридичної та фінансової підтримки.

Останнім часом партнерами органів місцевої публічної влади України, окрім державних установ, все частіше виступають урядові організації закордонних держав (наприклад, Агентство міжнародного розвитку США (USAID), Канадське Агентство міжнародного розвитку (CIDA), Шведське агентство з питань міжнародної співпраці та розвитку (SIDA) та ін.), міжнародні міжурядові організації (економічні, фінансові, гуманітарні тощо), транснаціональні корпорації, фірми закордонних держав та міжнародні неурядові організації. Організаційно-правові форми такого співробітництва носять різноманітний і багатоплановий характер й у своїй сукупності створюють систему міжнародних відносин на локальному і регіональному рівнях [10, с. 137].

З огляду на це, проблеми підвищення доступності міжнародних грантів, формування соціально-значущих та економічно-обґрунтованих проєктів, а також підвищення ефективності вкладених капіталів набувають особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості реформування місцевого самоврядування на засадах децентралізації з метою забезпечення сталого розвитку були та залишаються предметом дослідження низки відомих науковців та практиків. Зокрема, ґрунтовні дослідження змісту та значення територіальних громад в економіці держави, розвитку територіальних громад на основі місцевих ініціатив та міжнародного економічного співробітництва у цій сфері, здійснили: М. Пелуча, В. Кветон [12], А. Бочі, В. Поворозник, П. Шилепницький [1], А. Євдокимова [3], Ю. Петрушенко [6, 7] та ін.

Зокрема, М. Пелуча, В. Кветон [12] розкривають особливості фінансування сільського розвитку у

країнах-членах ЄС; І. Гнидюк акцентує увагу на необхідності активізації роботи органів місцевого самоврядування у напрямі використання альтернативних джерел формування фінансових ресурсів [2]; А. Євдокимова [3] обґрунтовує сутність активності громад як окремого елементу механізму отримання максимального соціального ефекту від реалізації грантових проєктів, які підтримуються міжнародними організаціями в Україні; колективом авторів під керівництвом С.М. Сєрогіна та Ю.П. Шарова акцентовано увагу на забезпеченні умов інноваційного розвитку територіальних громад та їх співробітництва [11, с. 107-114]; Ю. Петрушенко аналізує дві основні концепції місцевого розвитку, зорієнтованого на участь громад: *community-based development* та *community-driven development* [7] та доводить ефективність і дієвість для місцевого розвитку міжнародного проєкту «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду» [6].

Проте досвід імплементації іноземних проєктів у сфері підтримки розвитку місцевих громад досить часто залишається поза увагою науковців, що й зумовлює актуальність даного дослідження.

Метою статті є аналіз завершених та чинних міжнародних проєктів підтримки розвитку місцевих громад з ціллю виявлення сучасних тенденцій, позитивних зрушень та наявних проблем.

Вклад основних результатів. У ході реформи децентралізації перед місцевими бюджетами постало питання вирішення низки суттєвих проблем системного характеру: нерозвиненість форм прямого народовладдя, неузгодженість місцевої політики з реальними інтересами громади, закритість і непрозорість діяльності органів місцевого самоврядування, некомпетентність та низький професіоналізм їх працівників, низька активність органів самоврядування та громади в питаннях пошуку інструментів розвитку, обмеженість і необґрунтованість місцевих ініціатив, низька якість та обмежена доступність публічних послуг, зношеність матеріальної технічної бази громад, високий рівень корупції, зростання соціальної напруги тощо. Вирішення цих та низки інших питань можливе лише за умови достатнього фінансування, а також ґрунтовної організаційно-консультаційної, юридичної та методичної підтримки.

Згідно із законодавством України громади з метою фінансування розвитку місцевих територій можуть використовувати власні та залучені ресурси. Нині переважна більшість територіальних громад визнанні неспроможними забезпечувати свої потреби власними ресурсами, тому місцевим бюджетам надається низка трансфертів (базова дотація, стабілізаційна дотація, додаткові дотації, освітня та медична субвенції, субвенція на формування інфраструктури об'єднаних територіальних громад, субвенція здійснення заходів щодо соціально-економічного розвитку окремих територій, державна підтримка з державного фонду регіонального розвитку). Окремим джерелом фінансування соціальних та економічних потреб місцевих громад виступають кошти закордонних донорів, які пропонують свою підтримку для активізації процесів

розвитку місцевих територій та подолання нагальних проблем. У зв'язку з цим, розробка дієвих і вигідних громадськості проектів та пошук позабюджетних альтернативних джерел їх фінансування стає одним з ключових завдань органів місцевого самоврядування у процесі забезпечення сталого розвитку своїх територій.

Запроваджені в Україні проекти охоплюють майже весь спектр напрямів діяльності місцевого самоврядування. Серед основних – система організації, планування та внутрішнього контролю місцевих фінансів; удосконалення процедури прийняття рішень органами місцевого самоврядування; формування баз даних з метою посилення прозорості роботи державних органів;

організація ефективної системи надання послуг населенню; розробка та реалізація інвестиційної політики, підвищення інвестиційної привабливості; формування сприятливого середовища для підприємництва; удосконалення системи планування, забудови та благоустрою населених пунктів; впровадження енерго- та ресурсоощадних технологій; будівництво і реконструкція об'єктів соціально-культурної сфери; розвиток дорожнього та комунального господарства; здійснення екологічних та природоохоронних заходів.

Від початку реформи на території України було задіяно 15 міжнародних проектів (табл. 1) на суму близько 280 млн дол США. Серед зазначених проектів 7 уже завершено, а 8 – ще тривають.

Таблиця 1

Міжнародні проекти та програми у сфері сприяння реформи децентралізації в Україні

№	Проект	Донор	Сума	Термін	Територія поширення
1	Зміцнення місцевої фінансової ініціативи в Україні (ЗМФІ-ІІ) впровадження	Агентство США з міжнародного розвитку (USAID)	4,7 млн. USD	01.10.2011-31.12.2017	м. Київ, АР Крим
2	Проект DESPRO	Проект DESPRO	9,3 млн. CHF	24.12.2007-24.12.2017	7 областей
3	Гендерне бюджетування в Україні	Шведська міжнародна агенція з розвитку і співпраці (SIDA)	46,6 млн. SEK	12.11.2013-31.12.2018	м. Київ
4	Місцевий розвиток, орієнтований на громаду	ПРООН/ЄС	23,8 млн. EUR	01.01.2014-30.12.2017	25 областей
5	Підтримка децентралізації в Україні	Уряд королівства Швеція через SIDA	31,8 млн. SEK	08.09.2014-31.12.2018	25 областей
6	Місцеве самоврядування та верховенство права в Україні	Уряд королівства Швеція через SIDA	28,3 млн. SEK	01.10.2014-31.12.2017	м. Київ
7	Експертна підтримка врядування та економічного розвитку (EDGE)	Уряд Канади, Департамент закордонних справ, торгівлі та розвитку Канади (DFATD)	18,8 млн. CAD	10.11.2014-31.07.2019	м. Київ
8	Відновлення врядування та примирення на територіях України, що постраждали від кризи	Уряд Швеції та Швейцарської Конфедерації (SIDA та SDC)	3 млн. USD	01.01.2015-31.12.2017	Донецька, Луганська обл.
9	Партнерство для розвитку міст (ПРОМІС / PLEDDG)	Уряд Канади, DFATD	19,5 млн. CAD	27.03.2015-30.06.2021	4 області
10	Електронне врядування задля підзвітності влади та участі громади (EGAP)	Швейцарською Конфедерацією	4,3 млн. CHF	01.05.2015-31.03.2019	4 області
11	Розробка курсу на зміцнення місцевого самоврядування в Україні (ПУЛЬС)	USAID	8,2 млн. USD	14.12.2015-13.12.2020	24 області (окрім Донецької)
12	Програма U-LEAD	ЄС та його країни-члени Данія, Естонія, Німеччина, Польща та Швеція	102 млн. EUR	01.01.2016-30.06.2020	25 областей
13	Відновлення управління та сприяння примиренню в постраждалих від кризи громадах України	ПРООН та ООН Жінки	10 млн. EUR	01.05.2016-30.11.2017	Донецька, Луганська обл.
14	Програма DOBRE	USAID	50 млн. USD	08.06.2016-07.06.2021	7 областей
15	Сталий місцевий розвиток у сільських районах Чернівецької та Одеської областей	ПРООН	500 тис. EUR	01.12.2016-31.05.2018	2 області

Джерело: сформовано за даними Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України [4].

Найбільші обсяги фінансування передбачено по Програмі U-LEAD (102 млн. EUR), яка триває до червня 2020 р. й охоплює територію всієї України окрім АР Крим. Метою програми є розширення прав і можливостей об'єднаних громад з метою надання високоякісних послуг громадянам. За сприяння програми U-LEAD у всіх областях було створено Центри розвитку місцевого самоврядування. Експертами програми запропоновано комплексний пакет із розвитку спроможності, який посилюється шляхом проведення семінарів, тренінгів за місцем роботи, надання експертних консультацій, інструкцій, посібників і т.п. Окрім того, в рамках програми здійснюється підтримка двох важливих секторальних реформ у галузях охорони здоров'я та освіти. Ця допомога зосереджена передусім на розвитку спроможності для управління системами охорони здоров'я та освіти на місцях, а також спрямована на посадових осіб ОТГ, працівників охорони здоров'я та освітян [9].

Поряд з цим, досить масштабною є програма Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) вартістю 50 млн дол США «Децентралізація приносить кращі результати та ефективність» (DOBRE), яка запроваджена в червні 2016 р. до червня 2021 р. в 7 цільових областях: Дніпропетровській, Івано-Франківській, Харківській, Херсонській, Кіровоградській, Миколаївській та Тернопільській. Ця програма зорієнтована на технічну та фінансову допомогу місцевим громадам, зокрема створення умов для підвищення якості комунальних послуг, стимулювання місцевої економіки та посилення участі громадян у процесах місцевого управління.

Окрім того, коштами донорів надано допомогу центральним і місцевим органам влади у впровадженні та удосконаленні програмно-цільового методу в бюджетному процесі на всіх рівнях бюджетів, а також окремим відібраним містам у реалізації «Бюджету участі» шляхом надання електронної системи Громадський Проект (USAID); започатковано моделі децентралізованих комунальних послуг на районному, сільському та муніципальному рівнях (DESPRO); підтримано формування баз даних, що наповнюються і координуються на місцях, і мережу для обміну передовими практиками і знаннями щодо мобілізації громад і врядування за участі громад (ПРООН/ЄС); вирішено окремі питання фінансової децентралізації та децентралізації у сфері освіти (SIDA) та ін.

Аналіз дієвості більшості проектів засвідчує, що основними їх досягненнями є соціальна мобілізація жителів громад, яка привела до активізації «дрімаючого» потенціалу колективних дій і бажання людей допомогти самим собі [7, с. 121].

Найбільше міжнародних програм і проектів втілюється у Вінницькій, Дніпропетровській, Івано-Франківській та Луганській областях (по 8 у кожній), по 7 проектів освоюється в Одеській та Полтавській областях, лише 4 проекти втілюється у м. Київ і 1 – на

території Криму, решта областей України отримують підтримку по 5-6 міжнародних проектах.

Поряд з цим, Державний фонд регіонального розвитку завдяки партнерській підтримці Європейського союзу та Швейцарсько-українського проекту DESPRO здійснює втілення низки різноспрямованих проектів, що відбираються на конкурсній основі. Слід зазначити, що така форма фінансування дає можливість місцевій громаді отримати значну суму коштів під конкретний проект на відповідний період часу. Зважаючи на конкурсний підхід при розподілі коштів, проекти, що розробляються місцевими органами самоврядування, повинні бути достатньо обґрунтованими та реальними, що посилює відповідальність та професіоналізм розробників.

За період 2015-2017 рр. на території України Державним фондом регіонального розвитку із поданих на конкурс 9988 проектів реалізовано лише 2489 (25 %) на суму 9408 млн грн. Зареєстровані у фонді проекти охоплюють сфери благоустрою, водовідведення та водопостачання, дорожньо-транспортної інфраструктури, дошкільної, загальної середньої, вищої та професійно-технічної освіти, культури та самобутності, охорони природи, туризму тощо.

Доцільно відмітити активність місцевих громад у конкурсі проектів місцевого розвитку (рис. 1). Зокрема, у 2015 р. найбільше місцевих ініціатив було підтримано для громад Донецької області (112 затверджених проектів); у 2016 р. – Закарпатської (90 проектів), Львівської (78 проектів), Чернігівської (75 проектів) та Сумської (69 проектів) областей; у 2017 р. – Закарпатської (71 проектів), Львівської (66 проектів) та Тернопільської (60 проектів) областей. Водночас, показовою є активна участь у конкурсі Закарпатської, Львівської та Тернопільської областей протягом усього досліджуваного періоду.

Окрім того, одним із додаткових джерел фінансування потреб місцевих бюджетів є кошти благодійних фондів, які надаються у вигляді грантів. Серед найпоширеніших організацій, які надають грантову підтримку на забезпечення соціально-економічного розвитку місцевих територій в Україні експерти виділяють [1]:

– Міжнародний Вишеградський фонд, який здійснює підтримку культурних, наукових та освітніх проектів, молодіжних обмінів, транскордонних проектів і просування туризму, а також програми індивідуальної мобільності.

– Посольство Норвегії – втілює проекти, пов'язані з правами людини та демократією.

– Польсько-українська фундація співпраці, для якої ключовими напрямками діяльності є: реалізація програм на підтримку євроатлантичного курсу України, реформування місцевого самоврядування чи державної служби, енергоефективність чи енергозбереження, залучення бізнесу до розвитку місцевих громад, активізація участі молоді у громадському житті країни.

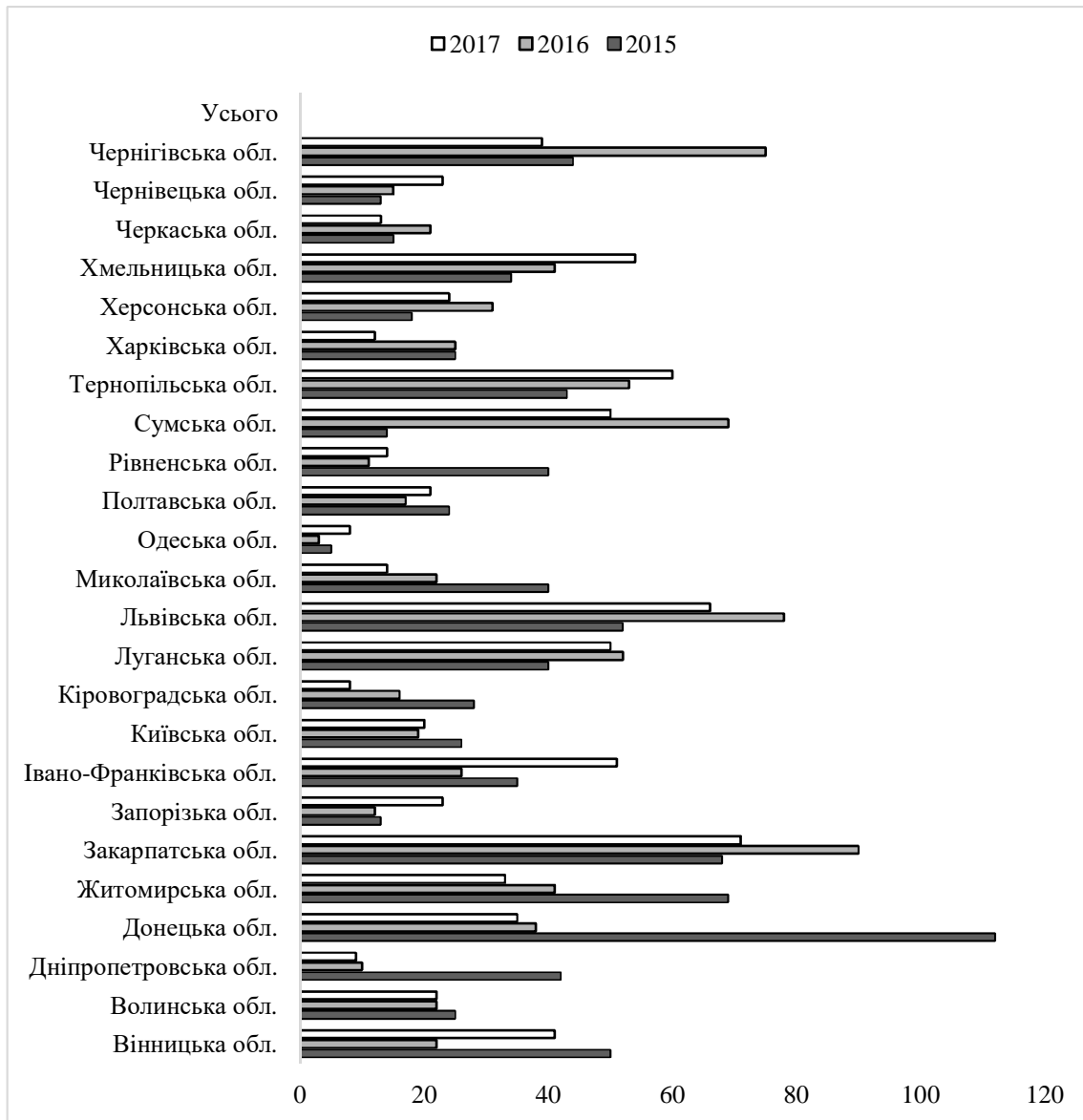

Рис. 1. Кількість проектів, які реалізуються Державним фондом регіонального розвитку в областях України, од.

Джерело: побудовано за даними Державного фонду регіонального розвитку [8].

– Фінський фонд місцевого співробітництва – надає підтримку на проекти в сфері розвитку прав людини і гендерної рівності, охорони навколишнього середовища, демократії і належного управління та, зокрема, зміцнення громадянського суспільства.

– «Горизонт – 2020» - здійснює фінансування проектів за напрямками «Передова наука», «Лідерство у промисловості», «Суспільні виклики».

– Карпатський фонд – забезпечує підтримку соціальних послуг, розвитку малого та зеленого туризму, а також – розвитку місцевих громад.

– Німецьке товариство міжнародного співробітництва – формує програми перепідготовки управлінських кадрів для сфери підприємництва України.

– Фонд Східна Європа – покликаний сприяти соціальному та економічному розвитку України, мобілізуючи ресурси, зміцнюючи громади та

підтримуючи партнерство громади, влади та бізнесу та інші.

Однак, грантове фінансування має певні недоліки: обмежені чітко встановлені пріоритети грантодавця; тривалий процес прийняття рішення про виділення гранту; поетапне фінансування, яке часто не покриває накладних витрат; цільовий характер фінансування.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що територіальні громади нині отримали достатньо можливостей щоб самостійно розробляти власні програми розвитку і здійснювати пошук відповідних альтернативних джерел фінансування серед низки поширених в Україні міжнародних урядових та неурядових донорів. Однак, досить часто представлені місцевими громадами проекти не відповідають вимогам проектного фінансування, є недостатньо обґрунтованими або ж мають інші недоліки, які дають підстави для їх

відхилення. Відтак, місцеві органи самоврядування повинні посилити роботу у напрямі пошуку та розробки проектів місцевого розвитку з відповідними альтернативними джерелами фінансування.

4 Список використаних джерел

1. Бочі А., Поворозник В., Шилепницький П. Де знайти гроші сільським громадам: перспективи і можливості фінансування міжнародними донорами. Київ: «Фастпринт», 2015. 52 с.

2. Гнидюк І. Фінансова стійкість бюджету Вінницької області. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2017. № 3. С. 133–145.

3. Євдокимова А. В. Концептуальна модель активності громад для задач формування портфелю грантових проектів соціально-економічного розвитку громад, що підтримуються міжнародними організаціями. *Управління проектами та розвиток виробництва*. 2011. № 4(40). С. 134–139.

4. Міжнародна співпраця: проекти та програми. *Ініціатива «Децентралізація»*. URL: <https://donors.decentralization.gov.ua/>

5. Олійник Д. І. Міжнародний досвід фінансування сталого розвитку громад (на прикладі формування мережевої інфраструктури): аналітична доповідь. Київ: НІСД, 2017. 48 с.

6. Петрушенко Ю. М. Вплив міжнародного проекту «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду» на соціально-економічні показники життєдіяльності сільських громад Сумської області. *Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка і менеджмент»*. 2012. Вип. 8(53). С. 200–204.

7. Петрушенко Ю. Методологічні засади фінансування місцевого розвитку за участі територіальних громад. *Вісник ТНЕУ*. 2014. № 2. С. 112–123.

8. Проекти. *Державний фонд регіонального розвитку*. URL: <http://dfr.minregion.gov.ua/Projects-list>

9. Стислий звіт про діяльність U-LEAD у 2017 році. *Ініціатива «Децентралізація»*. URL: https://donors.decentralization.gov.ua/uploads/admin/advice/files/files/5a4609956783ec1eb77d575d/U-LEAD_2018_01_10_UA.pdf

10. Ткач А. О. Участь міжнародних міжурядових та неурядових організацій у процесі розвитку міжнародного співробітництва органів місцевої публічної влади в Україні. *Наукові праці. Державне управління*. 2015. Вип. 252. Т. 263. С. 137–143.

11. Управління стратегічним розвитком об'єднаних територіальних громад: інноваційні підходи та інструменти: монографія / С. М. Серьогін, Ю. П. Шаров (заг. та наук. ред.), Є. І. Бородин, Н. Т. Гончарук та ін. Дніпро: ДРІДУ НАДУ, 2016. 276 с.

12. Pělucha M., Květoň V. Neoproduktivismus jako nové teoreticko-metodologické paradigma politiky rozvoje venkova EU. 1. vyd. Praha: Národohospodářský ústav Josefa Hlávky, 2016. 173 s.

4 References

1. Bochi, A., Povoroznyk, V., Shylepnyskyi, P. (2015). De znaity hroshi silskym hromadam: perspektyvy i mozhlyvosti finansuvannia mizhnarodnymy donoramy [Where to find money for rural communities: prospects and

opportunities for funding by international donors]. Kyiv: «Fastprint».

2. Hnydiuk, I. (2017). Finansova stiiikist biudzhetu Vinnytskoi oblasti [Financial sustainability of the budget of Vinnytsia region]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu*, (3), 133–145.

3. Yevdokymova, A. V. (2011). Kontseptualna model aktyvnosti hromad dlia zadach formuvannia portfeliu hrantovykh proektiv sotsialno-ekonomichnoho rozvytku hromad, shcho pidtrymuiutsia mizhnarodnymy orhanizatsiiamy [Conceptual model of community activity for the purpose of forming a portfolio of grant projects of socio-economic development of communities, supported by international organizations]. *Upravlinnia proektamy ta Rozvytok vyrobnystva*. (4(40)), 134–139.

4. Mizhnarodna spivpratsia: proekty ta prohramy / Initsiatyva «Detsentralizatsiia» [International cooperation: projects and programs / Initiative «Decentralization»]. Retrieved from <https://donors.decentralization.gov.ua/>

5. Oliinyk, D. I. (2017). Mizhnarodnyi dosvid finansuvannia staloho rozvytku hromad (na prykladi formuvannia merezhevoi infrastruktury) [International experience of financing sustainable community development (for example, network infrastructure)]. Kyiv: NISD.

6. Petrushenko, Yu. M. (2012) Vplyv mizhnarodnoho proektu «Mistsevyi rozvytok, oriietovanyi na hromadu» na sotsialno-ekonomichni pokaznyky zhyttiediialnosti silskykh hromad Sumskoi oblasti [Impact of the international project «Community Based Approach to Local Development» on the socio-economic indicators of rural communities living in the Sumy region.]. *Visnyk Sumskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu*, (8(53)). 200–204.

7. Petrushenko, Yu. (2014). Metodolohichni zasady finansuvannia mistsevoho rozvytku za uchasti terytorialnykh hromad [Methodological bases of financing of local development with the participation of territorial communities]. *Visnyk TNEU*, (2). 112–123.

8. Proekty // Derzhavnyi fond rehionalnoho rozvytku [Projects // State Fund for Regional Development.] Retrieved from <http://dfr.minregion.gov.ua/Projects-list>

9. Styslyi zvit pro diialnist U-LEAD u 2017 rotsi / Initsiatyva «Detsentralizatsiia» [A summary of U-LEAD activities in 2017 / Decentralization Initiative] Retrieved from https://donors.decentralization.gov.ua/uploads/admin/advice/files/files/5a4609956783ec1eb77d575d/U-LEAD_2018_01_10_UA.pdf

10. Tkach, A. O. (2015) Uchast mizhnarodnykh mizhuriadovykh ta neuriadovykh orhanizatsii u protsesi rozvytku mizhnarodnoho spivrobittystva orhaniv mistsevoi publichnoi vlady v Ukraini [Participation of international intergovernmental and non-governmental organizations in the process of developing international cooperation of local public authorities in Ukraine]. *Naukovi pratsi. Derzhavne upravlinnia*. (252. Vol. 263). 137–143.

11. Serohin, S. M., Sharov, Yu. P., Borodin, Ye. I., Honcharuk, N. T. ta in. (2016). Upravlinnia stratehichnym rozvytkom obiednanykh terytorialnykh hromad: innovatsiini pidkhody ta instrumenty [Manage the strategic development of united territorial communities: innovative approaches and tools]. Dnipro: DRIDU NADU

12. Pelucha, M., Kveton, V. (2016). Neoproduktivism as a new theoretical and methodological paradigm of the EU's rural development policy]. Praha: Narodohospodarsky ustav Josefa Hlávky.